

ROZDZIAŁ

V

WCZESNE
ŚREDNIOWIECZE

1

Cesarstwo Bizantyjskie

► *Wyjaśnij, dlaczego doszło do podziału cesarstwa rzymskiego na część wschodnią i zachodnią.*

■ PODZIAŁ CESARSTWA RZYMSKIEGO

W 395 roku nastąpił podział cesarstwa rzymskiego na wschodnie i zachodnie. O ile cesarstwo zachodnie nie zdołało przetrwać najazdu ludów barbarzyńskich, o tyle część wschodnia istniała jeszcze ponad dziesięć wieków. W niej właśnie przetrwało dziedzictwo kultury antycznej.

■ KONSTANTYNOPOL

W IV wieku cesarz **Konstantyn I** przeniósł stolicę cesarstwa rzymskiego na wschód Europy, do dawnej kolonii greckiej, nazywanej **Bizancjum**, którą z rozmachem rozbudował. Z czasem zaczęto używać nazwy Bizancjum do określania całego cesarstwa wschodniego. Miasto miało doskonałe położenie – przesmyk, nad którym leżało, łączył Morze Egejskie z Morzem Czarnym. Jego rozbudowa trwała 6 lat i została zakończona w 330 roku. Dla zapewnienia odpowiedniego wystroju do nowej stolicy sprowadzono z Rzymu liczne zabytki, takie jak pomniki, kolumny, a nawet okazałe fragmenty budowli. Cesarz nadał miastu nazwę **Konstantynopol**. Nazwa ta oznacza dosłownie „miasto Konstantyna” (po grecku *polis* to „miasto”). W XV wieku miasto zostało zdobyte przez Turków, którzy zmienili jego nazwę na Istanbuł. Taką nazwę nosi ono do dzisiaj.

1 Widok Konstantynopola na średniowiecznej mapie, XV w.

■ JUSTYNIAN WIELKI

W IV i V wieku ziemie zachodniego cesarstwa rzymskiego zostały zajęte przez plemiona barbarzyńskie, które na zdobytych terytoriach tworzyły własne państwa. W VI wieku cesarz bizantyjski Justynian I Wielki podjął próbę przywrócenia władzy cesarskiej nad zachodnimi prowincjami. W toku kolejnych kampanii wojskowych udało mu się przywrócić władzę cesarską nad Afryką Północną, zająć Italię i część wybrzeży Hiszpanii. W wyniku tych podbojów Morze Śródziemne ponownie stało się morzem wewnętrznym cesarstwa. Zdobyte te okazały się jednak nietrwałe. Po śmierci cesarza imperium systematycznie traciło kolejne prowincje. W VII wieku obszar Bizancjum zawęził się do Azji Mniejszej i południowo-wschodniej części Półwyspu Bałkańskiego.

2 Mozaika przedstawiająca cesarza Justyniana I w otoczeniu dworu, Ravenna, ok. 547 r.

■ CESARZ

Władcą Bizancjum był cesarz, będący jednocześnie najwyższym dowódcą. Ustanawiał on także prawa. Przez Kościół był uważany za namiestnika bożego na Ziemi. Cesarz rzadko pokazywał się swym poddanym. Bywał jednak na nabożeństwach w największym kościele Konstantynopola, zwany **Hagia Sophia**. Można go było również spotkać w czasie przedstawień w cyrku. Gdy udzielał audiencji, ukazywał się w bogato zdobionych szatach i w diademie. Tron cesarski unoszono za pomocą specjalnej maszyny w górę. Wszystko to robiło duże wrażenie na patrzących. Cesarze bizantyjscy byli wybierani przez senat, a następnie zatwierdzani przez wojsko i lud.

3 A. Kościół Hagia Sophia w Istambule ufundowany przez cesarza Justyniana Wielkiego
B. Wnętrze kościoła Hagia Sophia, obecnie muzeum

■ HAGIA SOPHIA

Cesarstwo bizantyjskie uważano za kontynuatora starożytnego Rzymu. Szczególną rolę odgrywał Konstantynopol, zwany Nowym Rzymem. Mieszkańcy cesarstwa z dumą nazywali siebie Rzymianami a oficjalnym, a językiem urzędowym była łacina. Początkowo obowiązywała

także rzymska organizacja państwa i prawo. Tu przybywali artyści i myśliciele z różnych stron świata – przepisywali uczone księgi z zakresu medycyny, astronomii czy budownictwa. Tu myśl starożytnego Rzymu łączyła się z dokonaniem wschodu – wznoszone pałace i kościoły łączyły wzorce obu części: wschodu i zachodu.

Za czasów cesarza **Justyniana I** wybudowano w Konstantynopolu wspaniałą kościół, Hagia Sophia (Mądrości Bożej). Powstał on z polecenia cesarza, który zapragnął wznieść najpiękniejszą na świecie świątynię. Pod jego budowę wykupiono i wyburzono wiele domów. W dniu otwarcia świątyni odbyła się wspaniała procesja z udziałem Justyniana. Gdy cesarz wszedł do środka, miał zakrzyknąć: „*Boże, chwała Ci za to, że uczyniłeś mnie zdolnym do spełnienia tego dzieła. Salomonie, zwyciężyłem cię!*”.

■ KOŚCIÓŁ W CESARSTWIE

Kościoły we wschodniej i zachodniej części cesarstwa rzymskiego rozwijały się w odmiennych warunkach. Na zachodzie dominowały wpływy łacińskie, na wschodzie zaś greckie. Powodowało to także inne podejście do życia – na zachodzie większą wagę przywiązywano do praktycznej strony życia – organizacji, praw i polityki. Mieszkańcy wschodu mieli więcej zamiłowania do sztuki i filozofii. Interesowali się także kwestiami dogmatycznymi.

To właśnie kwestie religijne – spór o rozumienie istoty Ducha Świętego – doprowadziły do podziału chrześcijaństwa w XI wieku.

Kościół wschodni podkreślał, że Duch Święty pochodzi z Ojca przez Syna. Na zachodzie uważano, że Duch Święty pochodzi z Ojca i Syna. Kiedy na zachodzie uznano tę zasadę za wiążącą, na wschodzie potraktowano to jako błąd doktrynalny. Ostatecznie w 1054 roku doprowadziło to do schizmy, czyli podziału Kościoła na zachodni (katolicki) i wschodni (prawosławny).

Kościół prawosławny opiera się na dogmatach sformułowanych na pierwszych siedmiu soborach. Uważa także, że dogmatów nie można zmieniać – zarówno pod względem treści, jak i liczby. W kościele prawosławnym chrzest wiernych odbywa się przez trzykrotne zanurzenie w wodzie i jest połączony z obrzędem bierzmowania. Komunia święta podawana jest pod dwiema postaciami, a sakrament kapłaństwa nie nakłada obowiązku celibatu duchownych.

4 **Manuskrypt bizantyjski zawierający lektury ewangeliczne, liturgię Wielkanocną, kalendarz kościelny i menologię (życie świętych), Konstantynopol, X w.**

■ SZTUKA BIZANTYJSKA

Świątynie bizantyjskie nie miały na zewnątrz żadnych ozdób. Bogato dekorowano natomiast ich wnętrza. Dolne partie ścian zdobiły różnokolorowe marmury. Wyższe partie ścian oraz sklepienia pokrywały **mozaiki i freski**. Mozaikami wykładano także podłogi, wykorzystując do tego celu niewielkie marmurowe kostki lub kolorowe kamienie. Gdy mozaika miała zdobić ściany, wykorzystywano kostki szklane. Freski były po prostu obrazami namalowanymi pędzlem na ścianach. Do ich wykonania używano kolorowych gliniek, nakładanych na świeżo położoną zaprawę, bądź wodnych farb, utrwalanych za pomocą spoiwa – przeważnie była to guma, jajka albo klej.

5 Ikona bizantyjska, Konstantynopol, XIII w.

Artyści bizantyjscy zdobili wnętrza świątyń także **ikonami**. Są to obrazy malowane na drewnie lub płótnie. Przedstawia się na nich portrety świętych, sceny z ich życia oraz wydarzenia z Pisma Świętego. W Kościele prawosławnym cieszą się one szczególną czcią i uważa się je za obrazy święte. Sztuka powstająca na terenie Bizancjum oddziaływała na państwa sąsiadujące z cesarstwem. Jej wpływy można dostrzec także w sztuce romańskiej i gotyckiej.

TO JEST WAŻNE

- W IV wieku Konstantyn I przeniósł stolicę cesarstwa rzymskiego do Bizancjum, nazwanego przez cesarza Konstantynopolem.
- W Bizancjum przetrwało dziedzictwo kultury antycznej.
- W VI wieku Justynian I Wielki podjął nietrwałą próbę przywrócenia władzy cesarskiej nad zachodnimi prowincjami.
- Kościoły we wschodniej i zachodniej części cesarstwa rzymskiego rozwijały się odmiennie. Kwestie religijne, m.in. spór o rozumienie istoty Ducha Świętego doprowadziły do podziału chrześcijaństwa w XI w.

SPRAWDŹ SIĘ (odpowiedz ustnie lub przepis� polecenie do zeszytu i tam je wykonaj)

1. Wyjaśnij, jaką rolę w Bizancjum odegrali Konstantyn I i Justynian I. Porównaj ich panowanie.
2. Wyjaśnij przyczyny i skutki rozłamu chrześcijaństwa w XI wieku.
3. Scharakteryzuj rolę Bizancjum jako kontynuatora cesarstwa rzymskiego.
4. Wymień osiągnięcia kultury bizantyjskiej w dziedzinie prawa, architektury i sztuki.

2 Arabowie

- ▶ Wyjaśnij różnicę pomiędzy monoteizmem a politeizmem.
- ▶ Wymień religie monoteistyczne, które poznałeś do tej pory.

■ PÓŁWYSEP ARABSKI

Ojczyzną Arabów jest Półwysep Arabski. Klimat i przyroda nie były i nie są tam przychylne dla człowieka, ponieważ większą część półwyspu zajmuje pustynia. W starożytności niewielka tylko część terenów nadawała się do uprawy. To spowodowało, że zamieszkiwały go nieliczne plemiona koczowniczych, których głównym zajęciem była hodowla bydła. Część ludności półwyspu zajmowała się również handlem, ponieważ przez tereny te przebiegały ważne szlaki handlowe. Łączyły one wybrzeża Morza Śródziemnego z Indiami i ze środkowo-wschodnią Afryką. Przy szlakach handlowych powstawały liczne osady handlowe. Jedną z nich była Mekka.

1 Krajobraz Półwyspu Arabskiego

■ PROROK MAHOMET

W drugiej połowie VI wieku w Mekce przyszedł na świat **Mahomet**. W młodym wieku podróżował z karawanami, co pozwoliło mu poznać inne ludy i ich obyczaje. W trakcie wędrówki zetknął się z religiami żydowską i chrześcijańską. Rozważania na tematy religijne i chęć zreformowania stosunków panujących wśród Arabów doprowadziły Mahometa do stworzenia własnej monoteistycznej religii, zwanej **islamem**. Nazwa ta oznacza poddanie się woli boga o imieniu **Al-lach**. Za życia Mahometa wierni tej religii nazywali siebie **muslimi**, czyli „ulegli”; obecnie nazywamy ich **muzułmanami** (lub **mahometanami**).

2 Wniebowstąpienie Mahometa – ilustracja z „Historii powszechnej” średniowiecznego historyka perskiego Rashida ad-Dina (XIV w.)

Każdy wyznawca islamu musi wypowiedzieć formułę wyznania wiary: „*Nie ma Boga prócz Allacha, a Mahomet jest jego prorokiem*”. Muzułmanie uważają Mahometa za największego z proroków, jaki kiedykolwiek pojawił się na Ziemi, ale sądzą, że Bóg zesłał także wielu innych. Za proroków uważają m.in. Mojżesza i Chrystusa. Do obowiązków wyznawców islamu należą: jałmużna dla ubogich, post od wschodu do zachodu Słońca w miesiącu ramadan oraz modlitwa pięć razy dziennie. Każdy muzułmanin powinien także, choć raz w życiu, odbyć pielgrzymkę do Mekki. Wyznawcy tej religii przestrzegają zakazu picia alkoholu i uprawiania hazardu oraz wierzą, że żyjąc zgodnie z zasadami wiary, po śmierci pójdą do nieba.

Poglądy Mahometa nie spodobały się bogatszym mieszkańcom Mekki, dlatego musiał on opuścić miasto. W roku 622 został zmuszony do ucieczki do Medyny. Tu znalazł przychylne przyjęcie i wielu zwolenników swojej religii. Do końca życia zdołał zdobyć dla islamu prawie wszystkie plemiona zamieszkujące Półwysep Arabski. Głoszone przez Mahometa poglądy zostały po jego śmierci spisane w świętej księdze, zwanej **Koranem**. Data przybycia Mahometa do Medyny jest szczególnie ważna dla islamu – wyznacza początek ery muzułmańskiej.

■ PODBOJE ARABÓW

Następcy Mahometa – kalifowie (arab. *chalifa* – następca) – przywódcy religijni i zarazem władcy państwa, propagując nową wiarę, zaczęli opanowywać obszary poza Półwypsem Arabskim. W ciągu 150 lat podbojów Arabowie opanowali tereny od Indii po Ocean Atlantycki. W początkach VIII wieku wojownicy arabscy przedostali się do Hiszpanii, którą w krótkim czasie opanowali.

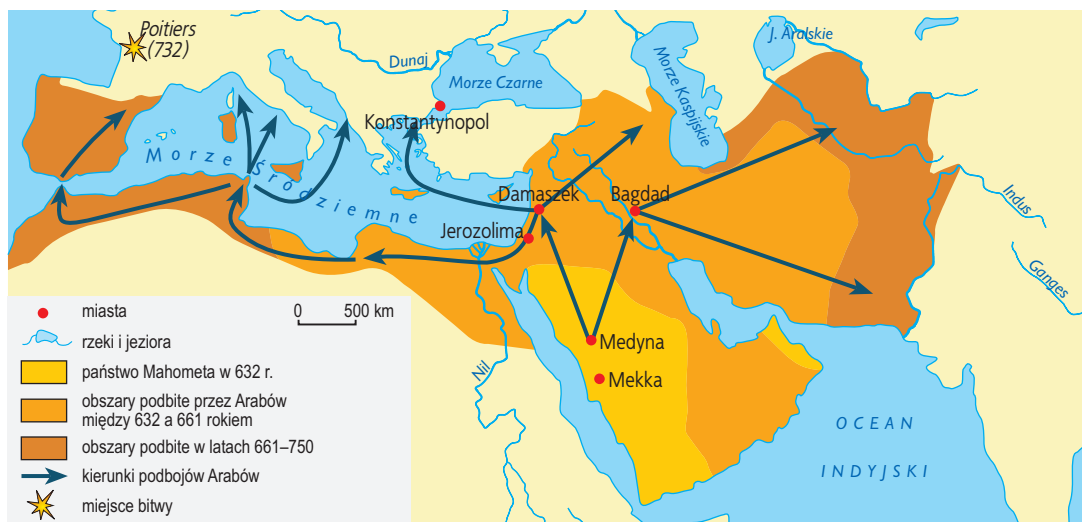
..... Pięć filarów islamu

- wyznanie wiary
- modlitwa 5 razy dziennie
- jałmużna
- post (ramadan)
- pielgrzymka do Mekki

..... Czy wiesz, że...

W meczetach muzułmanie modlą się w piątki. W inne dni mogą modlić się we własnych domach. Przed wejściem do meczetu zdejmują obuwie. Zanim rozpoczną modlitwę, klękają i dotykają głową podłogi. Podczas modlitwy ich twarze są skierowane ku Mekce. Aby każdy wiedział, w którą stronę skierować twarz, w świątyniach znajdują się specjalne wnęki, wskazujące modlącym się właściwy kierunek. Przed wejściem do świątyni muzułmanie myją stopy, ręce i twarz.

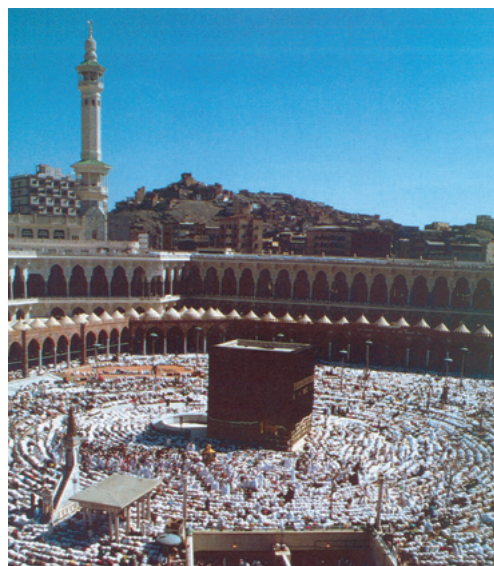
Meczety składają się z sali modłów oraz dziedzińca ze studnią (z której woda służy do rytualnego obmywania). Obok znajdują się wieże – minarety – z których pięć razy dziennie sługa świątyni nawołuje wiernych na modły.

3 Podboje Arabów

Po przekroczeniu Pirenejów oddzielających Hiszpanię od kontynentu europejskiego zagrozili państwu Franków. W 732 roku Arabowie zostali pokonani przez Franków w **bitwie pod Poitiers** (czytaj: pułatie). Pochód Arabów na północ Europy został powstrzymany. Po bitwie Arabowie wycofali się za Pireneje.

W podbitych krajach Arabowie pozostawili istniejącą dotąd administrację, żądając tylko, by pracowała na rzecz nowej władzy. Nie byli dokuczliwymi władcami. Jedynym nowym podatkiem, który wprowadzili, był podatek płacony od posiadanej ziemi, zwany **haraczem**. Płaciła go ludność nieislamska, gdyż Arabowie wierzyli, że cała ziemia należy do Boga i tylko wyznawcy islamu mają prawo ją uprawiać. Niewierni powinni więc opłacać specjalną daninę.

4 Kaaba – świątynia w Mekce – najświętsze miejsce islamu

■ KULTURA ARABSKA

Arabowie nie niszczyli kultury ludów, które podbijali, ale starali się ją przejmować, a nawet propagować, np. kopuły meczetów (muzułmańskich świątyń) są wzorowane na kopułach kościołów bizantyjskich.

Dużym zainteresowaniem uczonych arabskich cieszyli się greccy filozofowie,

a szczególnie Arystoteles, którego prace przetłumaczono na język arabski. Wiele dzieł starożytnych twórców kultury i nauki przetrwało do dziś tylko dlatego, że Arabowie dokonali ich przekładów.

Dzięki Arabom upowszechniły się cyfry „przejęte” z Indii. Wnikliwe studiowanie Koranu w imperium arabskim spowodowało rozwój zainteresowań prawem oraz językiem.

Arabowie przyczynili się także do rozwoju nauk ścisłych – matematyki i astronomii. Z języka arabskiego wywodzi się nazwa jednej z dziedzin matematyki – algebry. W szczególny sposób rozwinęły się sztuki plastyczne. Islam zakazywał malowania i rzeźbienia wizerunków Boga, ludzi i zwierząt, dlatego artyści malowali tylko elementy roślinne oraz motywy geometryczne, zwane arabeskami. Przejmując i upowszechniając kulturę różnych ludów, Arabowie odegrali ważną rolę pośredników między cywilizacjami Azji, Afryki i Europy.

Czy wiesz, że...

Miasto narodzin Mahometa – Mekka – obecnie należy do Arabii Saudyjskiej. W Mekce znajduje się Wielki Meczet, założony przez Mahometa. Na jego dziedzińcu stoi wielka świętość islamu – Kaaba, szczęśliwa budowla. W jednej z jej ścian jest Czarny Kamień, będący meteorytem, którego miał dotyczyć sam Mahomet. Pielgrzymi przybywający do Mekki obchodzą Kaabę siedmiokrotnie, a potem ją całują.

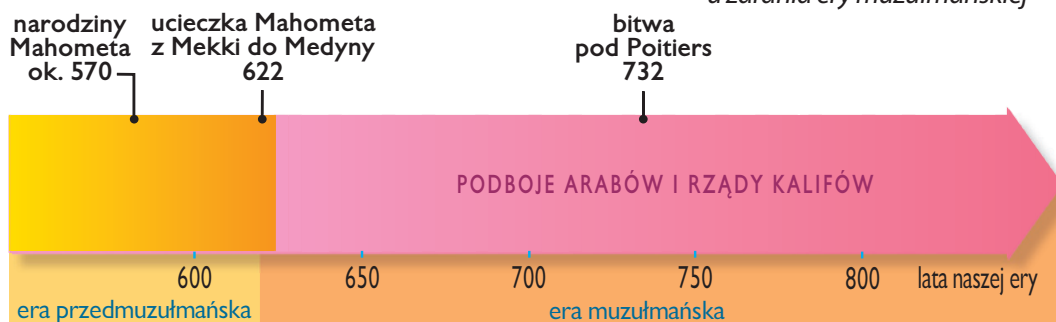
5 *Meczet Proroka w Medynie, zbudowany w latach 622–707. W meczecie znajduje się grobowiec proroka Mahometa*

■ ROZPAD IMPERIUM ARABSKIEGO

Stolicą państwa arabskiego była początkowo Medyna, a następnie Damaszek. Od połowy VIII wieku centrum państwa kalifów stał się Bagdad. Podboje arabskie poszerzyły granice państwa od Oceanu Indyjskiego do Oceanu Atlantyckiego. Tak duży obszar wymagał bardzo sprawnego zarządzania, ale spory wewnętrzne, a zwłaszcza walki dynastyczne, uniemożliwiały budowanie trwałej, sprawnej i skutecznej administracji. Już od X wieku imperium arabskie zaczęło rozpadać się na mniejsze, wrogie sobie kalifaty i ostatecznie utworzono samodzielne państwa muzułmańskie z lokalnymi dynastiami.

6 Najważniejsze wydarzenia u zarania ery muzułmańskiej

TO JEST WAŻNE

- Ojczyzną Arabów jest Półwysep Arabski. Mahomet stworzył monoteistyczną religię, zwaną islamem.
- Rok 622, w którym Mahomet przybył do Medyny, wyznacza początek ery muzułmańskiej.
- Następcy Mahometa – kalifowie – w wyniku podbojów opanowali tereny od Indii do Atlantyku. W roku 732 Arabowie zostali pokonani przez Franków w bitwie pod Poitiers.
- Arabowie nie niszczyli kultury i zdobyli nauki ludów, które podbijali.
- Arabowie rozwijali nauki ścisłe i plastyczne.

SPRAWDŹ SIĘ (odpowiedz ustnie lub przepisz polecenie do zeszytu i tam je wykonaj)

1. Wymień główne zasady religii muzułmańskiej.
2. Wskaż na mapie kierunki ekspansji arabskiej. Kiedy państwo arabskie miało największe terytorium?
3. Przygotuj prezentację na temat arabskich osiągnięć cywilizacyjnych i kulturalnych.
4. Wyjaśnij, w jaki sposób Arabowie przyczynili się do zachowania dzieł literatury antycznej.

3 Frankowie

- ▶ Wyjaśnij różnicę pomiędzy monoteizmem a politeizmem.
- ▶ Wymień religie monoteistyczne, które poznałeś do tej pory.

■ PAŃSTWO FRANKÓW

Od IV do VI wieku ze wschodu na zachód Europę przemierzały plemiona, w poszukiwaniu dogodnych terenów do osiedlenia się. Jedynie plemiona frankijskie potrafiły na dłużej utrzymać odrębność polityczną, choć dzielili się na kilka grup.

W 496 roku **Chlodwig** z rodu Merowingów przyjął chrzest w obrządku katolickim, dzięki czemu zyskał poparcie duchowieństwa oraz przychylność ludności romańskiej. Zapewniło mu to również przewagę nad innymi władcami plemiennymi w dążeniu do zjednoczenia. Na początku VI wieku Chlodwig podporządkował sobie większość plemion frankijskich. Wkrótce pod jego panowaniem znalazła się cała Galia.

■ PEPIN MAŁY

Po śmierci Chlodwiga władzę w państwie uzyskali najwyżsi rangą urzędnicy dworscy. Jednym z nich był Karol Młot, który podzielił państwo między swoich synów. Do dużego znaczenia doszedł **Pepin Mały**, syn Karola Młota. W połowie VIII wieku udało mu się zdobyć zgodę papieża na detronizację Merowingów, a następnie na koronację. Wraz z nim rozpoczęły się rządy dynastii **Karolingów** w państwie Franków.

Nowy król Franków dwukrotnie na prośbę papieża wyprawiał się przeciw zagrażającym Rzymowi Longobardom. Po ich pokonaniu część ziem im odebranych, a należących wcześniej do Bizancjum, przekazał papieżowi. Dało to początek Państwu Kościelnemu ze stolicą w Rzymie.

■ KAROL WIELKI

Następcą Pepina Małego został jeden z najwybitniejszych władców Europy, **Karol Wielki**. Marzeniem Karola było stworzenie na wzór rzymski jednego państwa skupiającego wszystkie kraje chrześcijańskie. Scalenie ludów Europy w jeden organizm było, według niego, jedynym sposobem zapewnienia trwałego pokoju. W wyniku wieloletnich

1 Chrzest Chlodwiga, obraz mistrza z Saint-Gilles (czytaj: sę żil), ok. 1500 r.)

2 Koronacja Karola Wielkiego na cesarza w 800 roku w Rzymie, miniatura średniowieczna

wojen rozciągnął swoją władzę na większość ziem europejskich. Jego państwo na zachodzie i północy opierało się o Atlantyk i Morze Północne, na południu wykraczało poza Pireneje i Alpy, obejmując swym zasięgiem część dzisiejszej Hiszpanii i Włoch, na wschodzie zaś granicę stanowiła rzeka Łaba. W ten sposób powstało ogromne państwo, liczące ponad milion kilometrów kwadratowych, które w dużym stopniu odpowiadało dawnym granicom cesarstwa zachodniego. Ponieważ Karol Wielki czuł się odpowiedzialny za losy całego chrześcijańskiego świata, postanowił uświęcić swą władzę, przyjmując wywodzący się z czasów rzymskich tytuł cesarza. Jego plany szły dalej. Uważał, że należy odbudować nie tylko jego zachodnią część, ale całe Imperium Rzymskie, dlatego rozpoczął rozmowy z Bizancjum. Zanim negocjacje te dokończono, papież – niechętny temu połączeniu – koronował Karola na cesarza w Boże Narodzenie 800 roku. I choć władcy wschodni ostatecznie uznali Karola za cesarza, odbudowa Imperium Rzymskiego zakończyła się niepowodzeniem. Gdy zabrakło jego osobowości i energii, upadła również wizja odrodzenia cesarstwa. Potwierdza to rozpad imperium karolińskiego zaledwie 30 lat po śmierci jego twórcy.

Czy wiesz, że...

Imię Karola Wielkiego zostało przez Słowian przyjęte na oznaczenie koronowanych władców chrześcijańskich – królów.

Przygotowanie swych wojsk do walki sprawdzał Karol w trakcie przeglądów nazywanych polami majowymi. Odbywały się one w maju, ponieważ od tego miesiąca można było zapewnić koniom paszę w postaci trawy. Wojska frankijskie walczyły więc od maja do późnej jesieni..

■ ORGANIZACJA PAŃSTWA

Państwo Karola Wielkiego było sprawnie zarządzane. Władca podzielił swoje państwo na **hrabstwa** i **marchie**. Hrabstwa, na czele których stali hrabiowie, obejmowały wewnętrzne obszary kraju. Marchie natomiast zajmowały ważne strategicznie tereny przygraniczne – zarządzali nimi margrabiowie.

Hrabiowie i margrabiowie skupiali w swych rękach władzę cywilną i wojskową. Aby zapobiec nadużyciom urzędników oraz duchowieństwa, Karol powoływał specjalnych inspektorów. Wysłuchiwali oni skarg ludności na urzędników i w specjalnych raportach donosili o nich samemu władcy. W tak potężnym państwie bardzo ważną rolę odgrywało wojsko. Karol wprowadził jednolity system monetarny. Dotychczas używanego złotego solida zastąpiły srebrne denary i półdenary. Zmiana ta była spowodowana brakiem złota w Europie.

Stworzony przez Karola Wielkiego system jednolitego państwa stał się wzorem organizacji późniejszych monarchii średniowiecznych.

Duże zasługi położył Karol w dziedzinie kultury. Jemu zawdzięcza Europa ujednolicony język łaciński, który w czasach panowania tego władcy został „oczyszczony” z naleciałości barbarzyńskich, tak że był zrozumiały dla wszystkich wykształconych ludzi. Z inicjatywy cesarza nakazano przepisywać cenne księgi i przeprowadzono reformę pisma.

3 Państwo Franków

4 Karol Wielki, statua konna z katedry w Metz, brąz, IX–X w.

Karol Wielki przywiązywał ogromną wagę do rozwoju oświaty. Na jego dworze powstała szkoła pałacowa, prowadzona przez wykształconych duchownych i świeckich, którzy zjeżdżali tu z całej Europy. W szkole pałacowej uczyli się synowie i żona Karola, jego krewni i dzieci wysokich urzędników. Karol Wielki dążył do tego, aby kościoły i klasztory pełniły funkcję ośrodków oświaty. W tym celu wydał dwa zarządzenia: jedno nakazujące biskupom, aby dbali o wykształcenie podległych im duchownych i drugie, aby wszystkie klasztory otworzyły szkoły dla chętnych do nauki czytania, pisania, rachunków i śpiewu.

5 Kaplica pałacowa Karola Wielkiego w Akwizgranie

■ ROZPAD IMPERIUM

Po śmierci Karola Wielkiego następcą został jego syn – **Ludwik I Pobożny**, ale nie był już władcą na miarę ojca. Rządził nieudolnie, jego władza słabła. W końcu, na mocy **traktatu w Verdun** (wym. verde), w 843 roku państwo zostało podzielone na trzy części. Mimo konfliktów i zmian granic części te rozwijały się samodzielnie, dając w przyszłości początek Francji, Niemcom i państwom włoskim. Potomkowie Karola Wielkiego władający Francją wymarli w X wieku. Władza przeszła wtedy w ręce dynastii Kapetyngów. Podobnie było w Niemczech, gdzie ostatni władca z rodu Karolingów zmarł w początkach X wieku. Władza przeszła tam następnie w ręce dynastii saskiej.

TO JEST WAŻNE

- Chlodwig z rodu Merowingów, po przyjęciu chrztu w roku 496, zjednoczył pod swym panowaniem Galię.
- W połowie VIII wieku, wraz z koronacją Pepina Małego, w państwie Franków rozpoczęło się panowanie dynastii Karolingów.
- Karol Wielki zjednoczył pod swoją władzą większość chrześcijańskiej Europy.
- Imperium karolińskie było sprawnie zarządzane. Stało się wzorem organizacji późniejszych monarchii.

SPRAWDŹ SIĘ (odpowiedz ustnie lub przepis� polecenie do zeszytu i tam je wykonaj)

1. Kto zjednoczył plemiona Franków?
2. Opisz, w jaki sposób Karol Wielki zorganizował swoje państwo.
3. Obecnie na obszarze państwa Karola Wielkiego znajduje się wiele państw. Znajdź te państwa na współczesnej mapie politycznej Europy.

4 Spór cesarstwa z papieństwem

► Wyjaśnij okoliczności powstania Państwa Kościelnego.

■ PANOWANIE OTTONA I

W Niemczech ostatni władca z rodu Karolingów zmarł w początkach X wieku. Władzę po nim przejęli książęta z dynastii saskiej, z której wywodzili się dwaj wybitni władcy: **Otton I** i jego wnuk **Otton III**. Pod rządami Ottonów nastąpiło wyraźne wzmocnienie jedności państwa.

W 962 roku Otton I koronował się w Rzymie na cesarza. Odtąd władcy niemieccy używali tytułu cesarza. W skład cesarstwa Ottona, oprócz krajów niemieckich, weszły także północne Włochy. Cesarz chciał władać całą Europą, lecz silne monarchie, takie jak Francja i Anglia, nigdy nie uznały jego zwierzchnictwa. W ostatnich latach rządów cesarz podporządkował sobie papieństwo. Odtąd papieżem mógł zostać tylko ten duchowny, który złożył przysięgę wierności cesarzowi. Po pokonaniu Węgrów Otton zapewnił spokój na granicach wschodnich państwa. Dążąc do powiększenia obszaru cesarstwa, prowadził także walki z plemionami słowiańskimi.

Cesarstwo Niemieckie istniało od czasów koronacji w Rzymie króla Niemiec Ottona I na cesarza, czyli od 962 roku. Monarchowie niemieccy używali także tytułów cesarzy rzymskich. Nazwa **Cesarstwo Rzymskie Narodu Niemieckiego** funkcjonowała od XV wieku do roku 1806. Nawiązywała do uniwersalnych tradycji cesarstwa rzymskiego i miała odzwierciedlać dominację Rzeszy Niemieckiej w Europie.

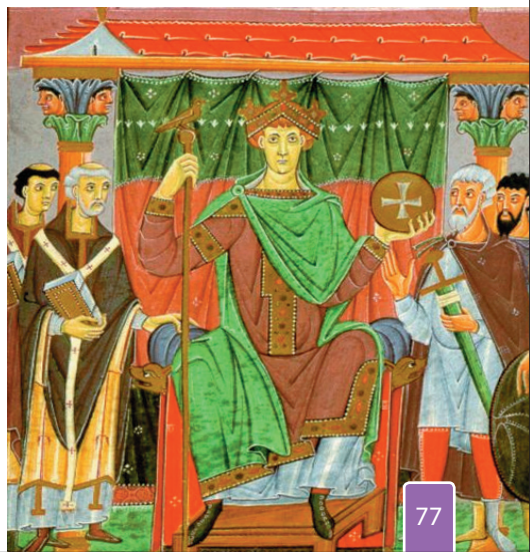
■ PANOWANIE OTTONA III

Wnuk Ottona I, Otton III, dzięki swojej matce, księżniczce bizantyjskiej Teofano, odebrał staranne wykształcenie. Podobnie jak dziadek pragnął zbudować **cesarstwo uniwersalne**. Jego centrum miało znajdować się w Rzymie, który byłby również siedzibą cesarza. Miał on skupiać

Czy wiesz, że...

Od X wieku władcy niemieccy koronowali się w Akwizgranie jako królowie Niemiec (nawiązując do tradycji karolińskiej) i osobno jako cesarze – w Rzymie.

1 Cesarz Otton III w otoczeniu dworu. Miniatura z ewangeliarza Ottona III (997 r.)

w swych rękach władzę świecką i duchowną. W skład cesarstwa weszłyby: Niemcy, Italia, Galia (romańskie ziemie cesarstwa) i zachodnia Słowiańszczyzna (w tym Polska).

Wszystkie części otrzymałyby równe prawa. Otton III podjął nawet pewne starania, aby doprowadzić do powstania takiego państwa. Jednak walka z opozycją cesarską, a następnie przedwczesna śmierć cesarza, uniemożliwiły realizację tych dalekosiężnych planów. Po jego śmierci w 1002 roku rządy w Niemczech objęła opozycja, przeciwna planom Ottona III.

■ REFORMA GRZEGORZA VII

W Europie średniowiecznej oprócz cesarza dużą rolę odgrywali papieże. W czasach panowania Ottonów władza papieska wyraźnie straciła na znaczeniu. Dążeniem papiestwa była polityczna niezależność od cesarzy. Stolica apostolska była zdania, że cesarstwo jest „zbrojnym ramieniem Kościoła” i powinno bronić papiestwa oraz szerzyć religię chrześcijańską w krajach pogańskich.

W drugiej połowie XI wieku doszło więc do sporu cesarza z papieżem. Jego przyczyną była walka o **inwestyturę**, tzn. o prawo do obsadzania stanowisk kościelnych. W 1073 roku papieżem został wybrany **Grzegorz VII**, który przeprowadził reformę Kościoła. Już na początku swojego pontyfikatu papież surowo zakazał szerzącej się praktyki sprzedawania stanowisk kościelnych i bezwzględnie nakazał przestrzegania celibatu przez duchownych. Grzegorz VII uważał, że będąc boskim namiestnikiem na Ziemi, ma prawo sprawować sądy nad wszystkimi, nie wyłączając cesarzy, sam jednak żadnym sądom nie podlega. Zabronił więc przyjmowania inwestytury z rąk świeckich. Odtąd kandydatów na biskupów wybierały kapituły, czyli zespoły duchownych obradujące przy katedrach, powołane do pełnienia funkcji sakralnych i administracyjnych. Wybranego przez kapitułę biskupa zatwierdzał sam papież.

■ SPÓR CESARSTWA Z PAPIESTWEM

Reformy Grzegorza VII wzbudziły niepokój króla Niemiec **Henryka IV**, który zwołał synod biskupów niemieckich. Próbował ich nakłonić do unieważnienia wyboru papieża oraz nieuznania reform Kościoła. W odpowiedzi papież rzucił na Henryka IV klątwę, jego poddanych zaś zwolnił z przysięgi

2 Papież Grzegorz VII, miniatura średniowieczna, XII w.

na wierność. Wtedy książęta niemieccy ustalili, że jeżeli papież nie uwolni Henryka od klątwy, wówczas straci on koronę.

W 1077 roku Henryk udał się do Włoch, aby prosić Grzegorza VII o łaskę. Pod murami zamku Canossa odbył pokutę i papież zdjął z niego klątwę. Henryk IV szybko przystąpił do „kontrataku”. Pokonał swoich przeciwników w Niemczech i przy pomocy niemieckiego duchowieństwa, wrogo nastawionego do reform gregoriańskich, zwołał synod, na którym wybrano nowego papieża. W 1084 roku Henryk IV opanował Rzym i koronował się na cesarza. Grzegorz VII zmarł na wygnaniu.

Spór o inwestyturę został rozstrzygnięty dopiero w roku 1122 ugodą w Wormacji. Cesarz zrzekł się tego przywileju na rzecz kapituł katedralnych. Kompromis polegał na tym, że wprawdzie papież udzielał nominacji na sprawowanie godności kościelnej, ale cesarz, nadając dobra związane z tą godnością, zaznaczał swoje zwierzchnictwo nad biskupem jako władca wszystkich ziem.

Czy wiesz, że...

Spór o inwestyturę objął całą Europę, która podzieliła się na dwa obozy: gregoriański, grupujący zwolenników papieża, oraz antygregoriański, zrzeszający zwolenników cesarza. Państwa popierające papieża, m.in. Anglia, Francja, Polska oraz Węgry, liczyły, że w razie sukcesu obozu papieskiego zostanie ograniczona potęga cesarzy.

TEKST ŹRÓDŁOWY

Fragment relacji papieża Grzegorza VII o zdjęciu klątwy z Henryka IV w Canossie w 1077 roku:

„Tymczasem dowiedzieliśmy się o zbliżaniu się króla, który zanim jeszcze stanął we Włoszech, wysłał do nas przodem konne poselstwo, oświadczając gotowość zadośćuczynienia Bogu i św. Piotrowi i dla poprawy życia przyrzekając zachować bezwzględne posłuszeństwo, byle tylko uzyskać od nas mógł łaskę przebaczenia i apostolskie błogosławieństwo. Gdy wśród długich spornych narad, za pośrednictwem posłów, ostro strofowaliśmy go za jego występki, wreszcie on nie okazując wrogich lub zuchwałych zamiarów, w towarzystwie kilku ludzi zjawił się w mieście Canossie, w którym przebywaliśmy. Tam przez trzy dni stojąc u bram zamku, zdjawszy szaty królewskie, boso, we włosiennicy, nie pierwszej przestał błagać z wielkim płaczem zmiłowania apostolskiego i przebaczenia, aż u wszystkich, którzy tam przybyli i do których uszu owe jęki doszły, wzbudził taką litość i takie współczucie, że wstawiając się za nim z wielu prośbami i łzami, wszyscy dziwili się niezwykłej zatwardziałości mego serca, a niektórzy nawet wołali, że w nas jest nie surowość apostolska, ale tyrańska srogość. W końcu skrucą jego i takim błaganiem wszystkich, którzy tam przybyli, zwyciężeni, zdjawszy zeń klątwę, dopuściliśmy go do łaski wspólności i do łona Świętej Matki Kościoła”.

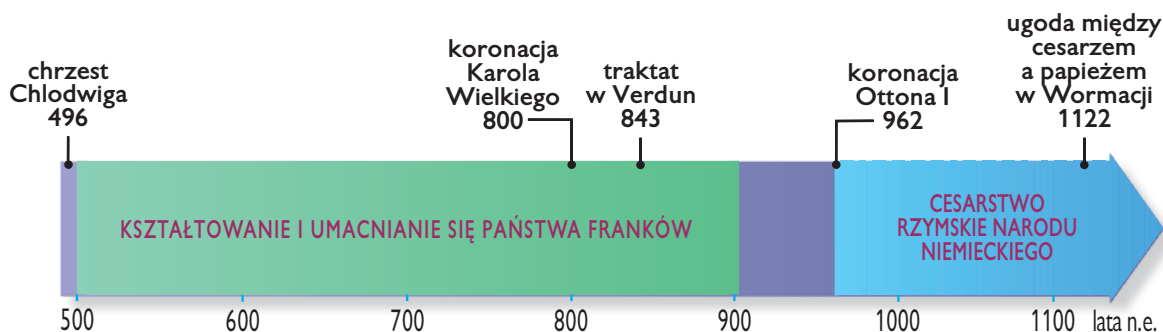
POLECENIA:

1. Wskaż, które fragmenty relacji Grzegorza VII są informacją, a które opinią.
2. Wyjaśnij przyczyny przybycia Henryka IV do Canossy.

■ SKUTKI SPORU

W wyniku tych wydarzeń znacznie zmniejszył się autorytet cesarstwa i papieństwa. Kiedy w XIII wieku spór rozgorzał na nowo, w Niemczech zapanował nieład. Przez ponad dwadzieścia lat żadnemu z kandydatów do tronu niemieckiego nie udało się zdobyć korony. W końcu do godności dopuszczono jednego z mniej ważnych feudałów niemieckich, Rudolfa z Habsburga. Dał on początek nowej dynastii cesarskiej – Habsburgów. Od-tąd rola cesarza została ograniczona do obszaru Niemiec. Również papie-stwo straciło swą rangę. Jego rola polityczna była znacznie mniejsza.

3 Najważniejsze wydarzenia w dziejach państwa Franków i monarchii Ottonów

TO JEST WAŻNE

- Pod rządami Ottonów nastąpiło wzmocnienie jedności i siły Cesarstwa Niemieckiego.
- W drugiej połowie XI w. doszło do sporu cesarza z papieżem o inwestyturę, który został rozstrzygnięty dopiero w 1122 r. ugodą w Wormacji.
- Istotną przyczyną sporu papieństwa z cesarstwem była walka o władzę i wpływy w Europie.

SPRAWDŹ SIĘ (odpowiedz ustnie lub przepis� polecenie do zeszytu i tam je wykonaj)

1. Omów okoliczności powstania Cesarstwa Niemieckiego.
2. Opisz, jak miało wyglądać cesarstwo uniwersalne według Ottona III.
3. Wyjaśnij, na czym polegały reformy Grzegorza VII i dlaczego zostały przeprowadzone.
4. Napisz rozprawkę na temat „Spór o inwestyturę – przyczyna czy pretekst walki cesarza z papieżem”.

5

Wyprawy krzyżowe

► *Wyjaśnij okoliczności powstania Państwa Kościelnego.*

■ TURCY ZAJMUJĄ PALESTYNĘ

Ze średniowiecznej Europy wyruszali do Palestyny, w której niegdyś żył i nauczał Jezus, liczni **pielgrzymi**. Arabowie panujący nad tymi terenami od VII wieku przychylnie traktowali wędrujących do Palestyny chrześcijan. Na przełomie X i XI wieku pochodzący ze środkowej Azji **Turcy** odebrali Arabom liczne posiadłości; między innymi zajęli Syrię i Palestynę. Choć Turcy jak i Arabowie byli muzułmanami, ich stosunek do chrześcijan był zupełnie inny. Utrudniali oni pielgrzymującym odwiedzanie świętych miejsc, a także handel z krajami wschodniej Azji. Wieści o polityce Turków wobec pielgrzymów docierały do dworów ówczesnej Europy i wzbudzały zrozumiały niepokój.

■ SYNOD W CLERMONT

W 1095 roku, na **synodzie** we francuskiej miejscowości Clermont (czytaj: klerma) papież wezwał chrześcijan do wyzwolenia „ziemi świętej” i rzucił hasło „świętej wojny” z Turkami. Uczestnikom wypraw, które później przyjęto nazywać **wyprawami krzyżowymi** albo **krucjatami**, papież obiecywał życie wieczne, rycerzom ziemię a chłopom uwolnienie od ciążących na nich powinnościach.

Po Europie wędrowali duchowni, którzy propagowali ideę wyzwolenia Palestyny. Pomysł wypraw poparło rycerstwo, a szczególnie młodszy synowie rycerzy, dla których nie starczało ziemi w rodzinnych posiadłościach. Mieli nadzieję, że uczestnictwo w krucjacie pozwoli im zdobyć ziemię, bogate łupy i sławę. Wyprawy przyciągały także chłopów, którzy wierzyli, że w Palestynie czeka na nich lepszy świat.

■ PIERWSZE WYPRAWY

Zanim została zorganizowana właściwa krucjata, do Palestyny ruszyła tzw. wyprawa ludowa. Składała się ona głównie ze słabo uzbrojonego chłopstwa oraz uboższego rycerstwa. Kierowali nią przypadkowo dobrani przywódcy.

1 Synod w Clermont, miniatura średniowieczna, XV w.

Mało który z uczestników tej krucjaty wiedział, jak długą drogę należy przebyć. Żle zorganizowane tłumy ruszyły przez Europę ku Konstantynopolowi. Ponieważ nikt nie mógł utrzymać dyscypliny wśród tej zaimprovizowanej armii, dochodziło do napadów na mieszkańców ziem, przez które przechodziły oddziały. Wielu uczestników zginęło wówczas w starciach z miejscowymi obrońcami swego dobytku. Gdy wyprawa dotarła do Azji Mniejszej, Turcy rozprawili się z nią w jednej bitwie.

Jeszcze w tym samym roku ruszyła kolejna wyprawa. Tym razem była ona o wiele lepiej zorganizowana. Jednak i ta napotkała na wiele trudności. Gdy jej uczestnicy przeprawiali się na teren Azji Mniejszej, zetknęli się z zupełnie innym od europejskiego klimatem. Wielu rycerzy nie wytrzymało tamtejszego upału i zmarło z chorób i wycieńczenia. Do Jerozolimy dotarła niewielka grupa krzyżowców. Po długim oblężeniu udało się krzyżowcom w 1099 roku zdobyć Jerozolimę, która stała się stolicą utworzonego ze zdobytych terenów królestwa Jerozolimskiego.

2 Walka Krzyżowców z Turkami, miniatura średniowieczna, XIII w.

rycerz zakonu
joannitów

rycerz zakonu
templatuszy

rycerz zakonu
Najświętszej
Marii Panny

3 Barwy strojów i godła rycerzy zakonów powstałych podczas wypraw krzyżowych.

■ ZAKONY RYCERSKIE

Podczas wypraw krzyżowych powstały zakony rycerskie. Zajmowały się one opieką nad pielgrzymami oraz walką z muzułmanami. Zakonnicy

oprócz ślubów czystości, ubóstwa i posłuszeństwa, składali dodatkowy ślub zobowiązujący do walki przeciw wyznawcom Allaha. W Palestynie istniały trzy zakony:

francuski – templariuszy

włoski – joannitów

niemiecki – Najświętszej Marii Panny, zwany w Polsce **Zakodem Krzyżackim**.

Zakonnicy opanowali sztukę walki i budowę twierdz. Po upadku Królestwa Jerozolimskiego zakony znalazły nowe siedziby w Europie. Joannici osiedlili się na wyspie Rodos, templariusze we Francji, zaś Krzyżacy na Węgrzech, a potem nad Bałtykiem na ziemiach Prusów.

■ NASTĘPNE KRUCJATY

Turcy nie mogli się pogodzić z istnieniem Królestwa Jerozolimskiego i prowadzili walki z krzyżowcami. Wzmogły się one szczególnie, gdy na czele państwa stanął zdolny wódz Saladyn. Wkrótce po dojściu do władzy odebrał on krzyżowcom Jerozolimę. Na pomoc miastu ruszyła kolejna krucjata, w której wzięli udział władcy Niemiec, Francji i Anglii. Wyprawa nie osiągnęła zamierzonego celu.

W późniejszych czasach organizowano jeszcze kilka wypraw krzyżowych, lecz nie brało w nich udziału już tak wielu krzyżowców jak wcześniej. Królestwo Jerozolimskie kurczyło się pod naporem Turków. W 1291 roku padła jego ostatnia twierdza Akka i królestwo przestało istnieć.

4 Upadek Akki, miniatura z XIV w.

TO JEST WAŻNE

- W 1095 r. na synodzie w Clermont papież wezwał chrześcijan do uczestnictwa w krucjatach i "świętej wojnie" z Turkami.
- W wyniku kolejnej wyprawy krzyżowcy zdobyli w 1099 roku Jerozolimę.
- Podczas krucjat powstały zakony rycerskie, które po upadku Królestwa Jerozolimskiego znalazły nowe siedziby w Europie.

SPRAWDŹ SIĘ (odpowiedz ustnie lub przepisz polecenie do zeszytu i tam je wykonaj)

1. Wyjaśnij, dlaczego doszło do zorganizowania wypraw krzyżowych.
2. Wytlumacz, z jakich powodów w wyprawach krzyżowych brali udział rycerze i chłopci.
3. Wyjaśnij, w jakim celu powstały zakony rycerskie.

► Wyjaśnij, na czym polegał „renesans karoliński”.

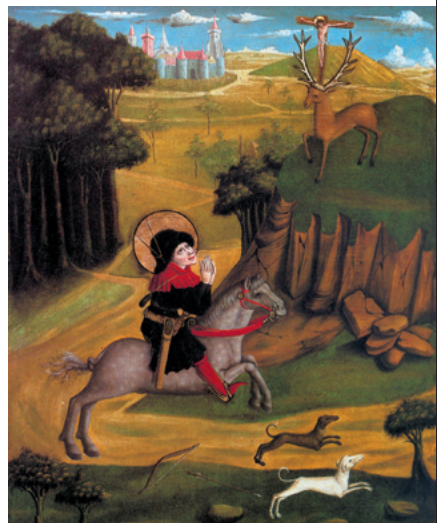
■ KULTURA ŚREDNIOWIECZA

Średniowiecze to epoka w historii i kulturze pomiędzy starożytnością a czasami nowożytnymi, obejmująca kilkaset lat. Cechą charakterystyczną kultury europejskiej w tym czasie było mieszanie się w niej rozmaitych wątków: antycznych, chrześcijańskich z pogańskimi wierzeniami i obyczajami ludów germańskich czy słowiańskich. W ten sposób kultura europejska stała się kulturą wielowątkową, w której współistniały ze sobą rozmaite tradycje.

Ludy germańskie, które napłynęły do Europy po upadku cesarstwa rzymskiego i utworzyły tu swoje państwa, miały własne tradycje i obyczaje. Przejęły one od Rzymian łacinę, jako język Kościoła katolickiego, powstających urzędów państwowych, oraz nauki. Przyswoiły sobie również wzory polityczne i społeczne.

Wpływ Arabów zaznaczył się w takich dziedzinach jak: astronomia, chemia, medycyna, filozofia, nawigacja, architektura, budownictwo okrętowe. Oddziaływanie kultury arabskiej nasiliło się po zajęciu terenów Hiszpanii. Tam też do dziś wpływy arabskie w Europie są najbardziej widoczne. Cesarstwo bizantyjskie oddziaływało swoimi wpływami politycznymi i kulturalnymi na obszary wschodniej i południowo-wschodniej Europy. Na terenach pozostających pod wpływem Bizancjum językiem dyplomacji, literatury i administracji państwowej była greka, a w kulcie religijnym dominowało chrześcijaństwo w obrządku prawosławnym.

W średniowieczu, we wszystkich krajach chrześcijańskich zachodniej i środkowej Europy kultura wykazywała te same cechy. Europa średniowieczna była chrześcijańska i to ta religia wyznaczała system wartości, sposób wyrażania myśli i uczuć, zakres twórczości artystycznej. W odległych od siebie krajach wznoszono podobne budowle, które dekorowano podobnymi rzeźbami, propagowano te same ideały i obyczaje, tym samym językiem – łaciną posługiwano się w administracji, dyplomacji, religii i literaturze.

1 Św. Eustachy na łowach, średniowieczne malowidło, 1467 r.

■ ROLA KOŚCIOŁA

Od początku średniowiecza kierunek w kulturze i sztuce wyznaczało chrześcijaństwo. Warunkiem było więc przyjęcie chrztu, dlatego nowo powstałe państwa przystępowały do europejskiej wspólnoty państw chrześcijańskich, porzucając wierzenia przodków. Zyskiwały dzięki temu możliwość czerpania z osiągnięć cywilizacji łacińskiej przez wprowadzenie na swoje tereny organizacji kościelnej. Kościół dostarczał wzorców organizacyjnych, duchownych potrafiących czytać i pisać, oraz prowadzić królewskie kancelarie.

Na coraz większych obszarach Europy wzrastała rola papiestwa i duchowieństwa, rosła też liczba wiernych.

Największymi jednostkami administracyjnymi Kościoła były **prowin-**
cje, których stolice nazywano **metropoliami**. Prowincje składały się z kilku **biskupstw**. Najmniejsze jednostki administracji kościelnej – **parafie** – pełniły jednocześnie funkcje jednostki administracji terytorialnej i okręgu sądowego.

Kościół odegrał niezwykle ważną rolę w tworzeniu europejskiego szkolnictwa, opartego głównie na szkołach przyklasztornych i przykościelnych. Wiodąca rola Kościoła w życiu kulturalnym średniowiecznej Europy powodowała, że większość dzieł literackich, muzycznych i plastycznych tego okresu miała charakter religijny.

2 Wykład na średniowiecznym uniwersytecie, miniatura z XIV w.

■ SZKOLNICTWO I NAUKA

Za Karola Wielkiego utworzono pierwszy system szkolnictwa w zachodniej Europie, zreformowano pismo i oczyszczono język łaciński z barbarzyńskich naleciałości. Później szkoły powstały przy klasztorach benedyktyńskich. Na początku przyjmowano tam tylko chłopców przygotowywanych do życia zakonnego. Z czasem podzielono szkoły klasztorne na wewnętrzne – dla kandydatów do klasztoru i zewnętrzne – dla osób świeckich.

W szkołach średniowiecznych nauczano według programu „siedmiu sztuk wyzwolonych”. **Trivium** – niższy stopień nauczania obejmował: gramatykę, retorykę i logikę. **Quadrivium** – wyższy stopień nauczania obejmował: arytmetykę, muzykę, geometrię i astronomię.

Od XII wieku nauczanie i zajmowanie się nauką stało się zawodem. Rosła pozycja i prestiż uczonych, wtedy też powstały pierwsze **uniwersytety**, rozumiane jako wspólnota ludzi uczących się i nauczających (od łacińskiego *universitas* – wspólnota).

Do najstarszych zalicza się uniwersytet w Bolonii (1088 r.) i w Paryżu (1150 r.), których struktura organizacyjna była wzorem dla wszystkich uczelni, na których szczególnie rozwinęły się nauki: filozofia, teologia, prawo i medycyna.

Wielkim przełomem w życiu umysłowym średniowiecza stał się renesans nauk antycznych filozofów. Od XIII wieku filozofia pozostawała pod ogromnym wpływem antycznego filozofa – **Arystotelesa**. Zgłębianie jego nauk rozwijało umiejętności logicznego i jasnego formułowania myśli, stawiania problemów i ich rozstrzygania. W ten sposób narodził się jeden z najważniejszych nurtów filozoficznych średniowiecza – **scholastyka** – którego przedstawiciele dążyli do pogodzenia filozofii Arystotelesa z Biblią i rozumowego udowodnienia słuszności nauki chrześcijańskiej. Największym filozofem scholastycznym był św. **Tomasz z Akwinu**.

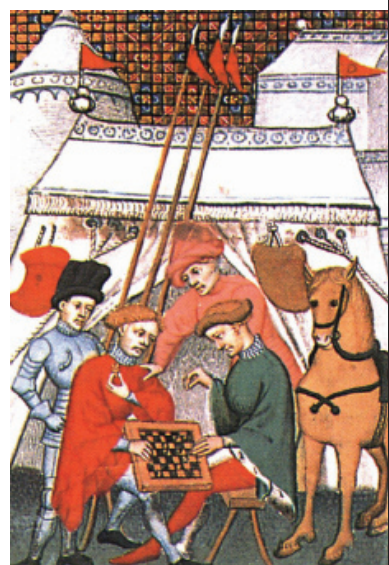

3 Św. Tomasz z Akwinu, fragment fresku pędzla Fra Angelico w klasztorze San Marco we Florencji

KULTURA RYCERSKA I MIEJSKA

Społeczeństwo średniowieczne podzielone było na stany: duchowny, rycerski, mieszczański i kmiecy. W każdym ze stanów kultywowano inne obrzędy i tradycje, oparte o odmienny od pozostałych sposób życia, pracy i odpoczynku. Rycerstwo, obok duchowieństwa, tworzyło elitę społeczeństwa średniowiecznego. Rycerze średniowieczni walczyli w obronie wiary, pokoju i sprawiedliwości. Bronili honoru własnego i swojej damy. Ważne miejsce w kulturze rycerskiej zajmowało życie dworskie u boku monarchy, które upływało na zbrojnych wyprawach, polowaniach, biesiadach i turniejach.

Szczególne było też wychowanie rycerskie. Chłopiec ze stanu rycerskiego w wieku 7 lat oddawany był na dwór możnego rycerza. Najpierw pełnił służbę jako paź, usługując swemu panu w czasie codziennych zajęć, pobierając jednocześnie wychowanie religijne

4 Rycerze grający w szachy, miniatura z kroniki Wiliama z Tyru, pocz. XIII w.

i dbając o rozwój sprawności fizycznej. Jako nastolatek paż stawał się **giermk**iem. W specjalnym rytuale otrzymywał miecz i srebrne ostrogi oraz nadal doskonalił się w sprawnościach niezbędnych rycerzowi. Giermek musiał opanować siedem umiejętności: jazdę konną, pływanie, rzut oszczepem, szermierkę, myślistwo, grę w warcaby, śpiewanie z układaniem pieśni. Posiadłszy te umiejętności giermek, w wieku ok. 21 lat, mógł być pasowany na rycerza.

Styl życia i rytuał rycerski upowszechnił się w całej Europie. Wzór rycerza, obrońcy wiary i bohatera oraz rycerski styl życia opiewali w swych pieśniach **trubadurzy** i **truwery** – średniowieczni śpiewacy i poeci. Do najsłynniejszych opowieści rycerskich należą: „Pieśń o Rolandzie”, „O królu Arturze i rycerzach okrągłego stołu”, „O Tristanie i Izoldzie”, „Opowieść o Cydzie”.

Wraz z rozwojem miast wyodrębnił się stan mieszczański, a z nim kultura miejska. Mieszczanie silnie odczuwali potrzebę zdobywania wiedzy, która była im potrzebna do pracy w handlu i rzemiośle oraz do osiągnięcia kolejnych stanowisk we władzach miejskich. Kandydaci na kupców musieli znać prawo cywilne i prowadzić korespondencję. Dlatego w niektórych miastach europejskich od XII wieku zaczęły powstawać szkoły miejskie, zakładane za zgodą władz kościelnych przez władze miejskie, gdzie uczono religii, śpiewu, czytania, pisania i liczenia, z czasem również korespondencji i buchalterii.

Inne umiejętności zdobywali kandydaci na rzemieślników. Aby zostać rzemieślnikiem, młody człowiek przez ok. 4 lata był uczniem, czyli terminatorem i uczestniczył w pracach w zakresie wyznaczonym mu przez mistrza. Terminowanie kończyło się egzaminem na czeladnika i po zdobyciu doświadczenia w innych warsztatach czeladnik zdawał egzamin na mistrza rzemieślniczego.

Czy wiesz, że...

Obrzęd pasowania na rycerza miał charakter uroczysty. W noc poprzedzającą ceremonię kandydat oddawał się modlitwie. Rankiem spowiadał się i przystępował do komunii świętej. Sam obrzęd odbywał się w zamku lub kościele. Senior wręczał pasowanemu miecz z pasem rycerskim, po czym uderzał go trzykrotnie mieczem w ramię. Uderzenie było dość silne – młody rycerz miał zapamiętać tę chwilę i jej znaczenie na całe życie..

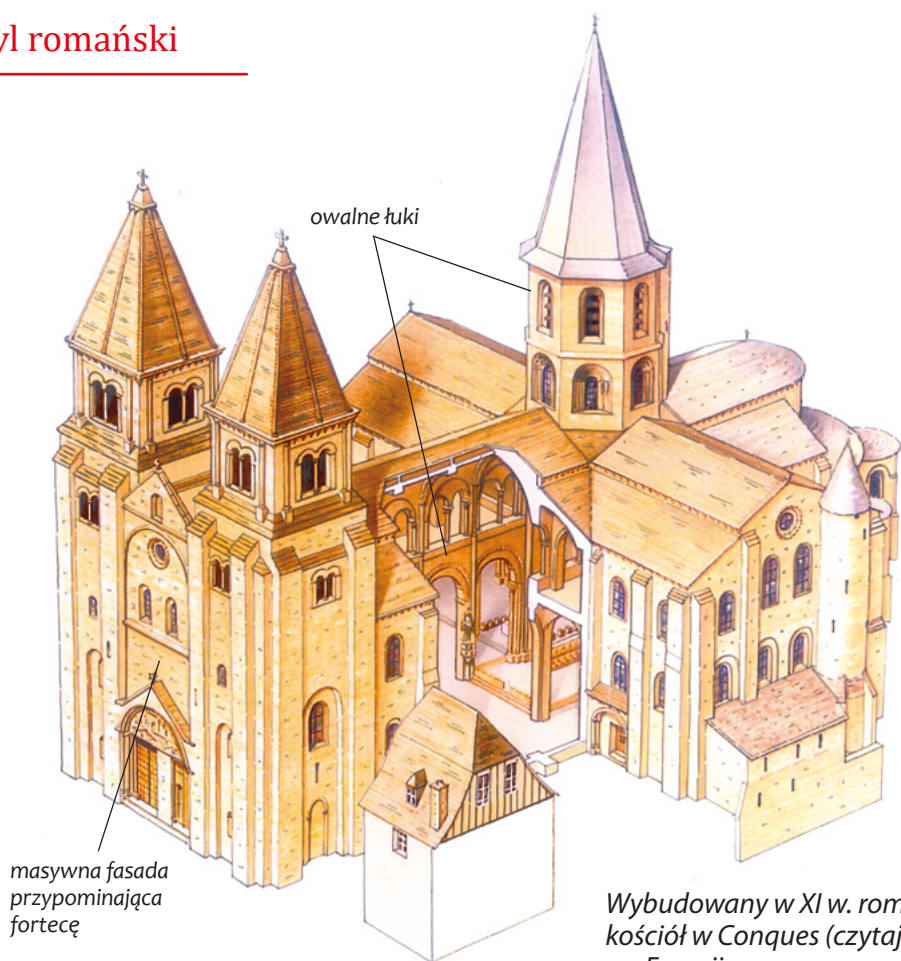
5 Warsztat kowalski, miniatura XIV w.

Obrzędy i zwyczaje miejskie były ściśle związane z rodzajem wykonywanych zajęć. Kulturę miejską tworzyły pieśni śpiewane przy pracy i spotkaniach towarzyskich z okazji uroczystości rodzinnych i zawodowych, na przykład takich jak uzyskanie kolejnych stopni rzemieślniczych. Z okazji świąt religijnych organizowano misteria, czyli spektakle o treści religijnej. Wielkim wydarzeniem był też jarmark urządzany z okazji dnia patrona miasta. Z ciekawością i strachem oglądano egzekucje na rynku i przejazdy poselstw i pocztów rycerskich.

■ STYL ROMAŃSKI I GOTYCKI

W architekturze średniowiecza obowiązywały dwa główne style: **romański** i **gotycki**. Architektura doby średniowiecza była ściśle związana z religią. Budowano kościoły, klasztory, kaplice, ale także świeckie obiekty – zamki, a w późniejszym okresie – ratusze miejskie. Niezależnie od kraju wznoszono je zawsze według pewnych reguł. Najlepiej widać to na przykładzie budowli sakralnych, gdyż najwięcej ich zachowało się do naszych czasów.

Styl romański

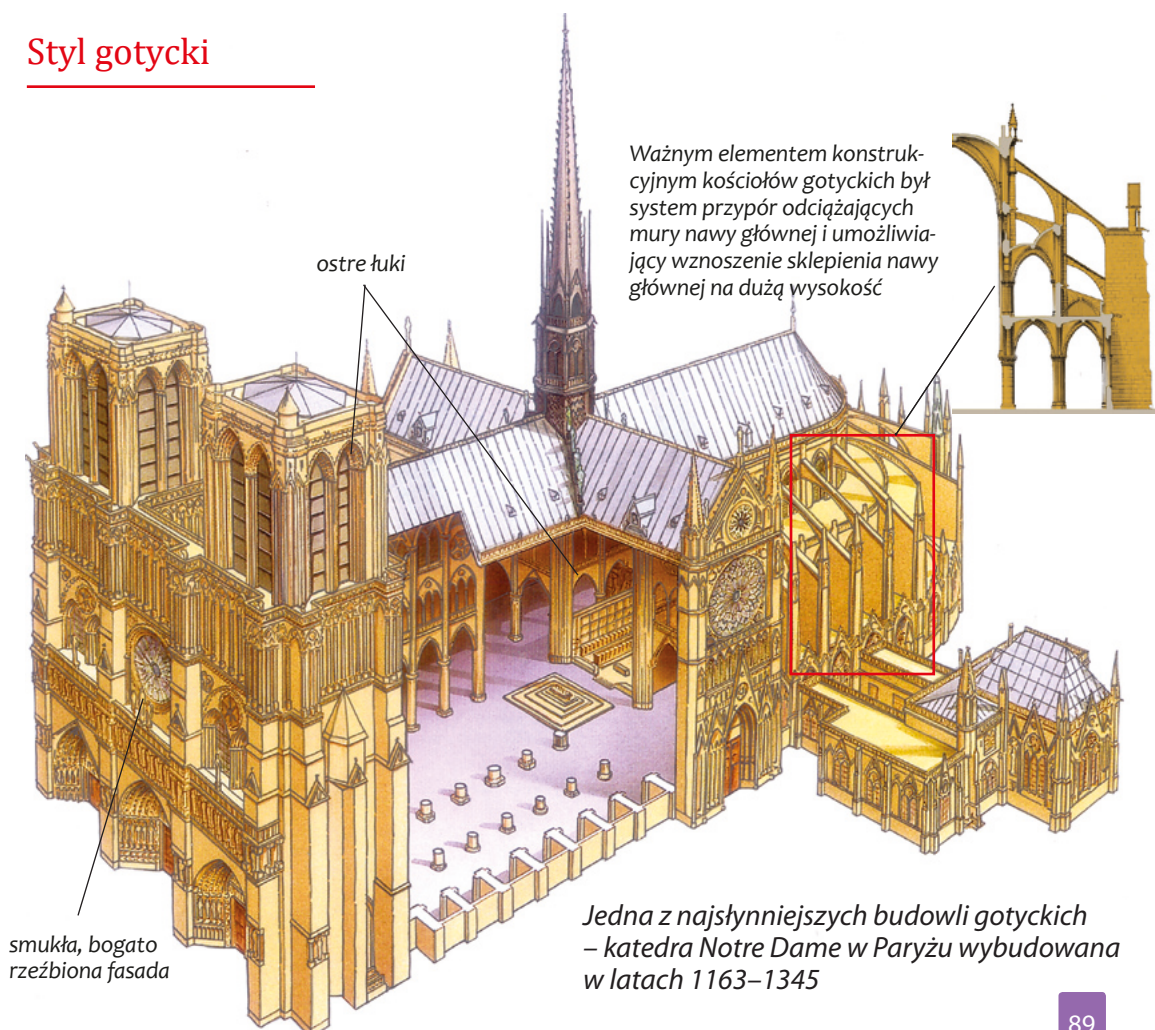
Wybudowany w XI w. romański kościół w Conques (czytaj: kąke) we Francji

W stylu romańskim plan, czyli poziomy rzut kościoła, miał kształt krzyża łacińskiego i zawsze zwrócony był na wschód, gdyż na wschodzie (w Jerozolimie) znajdował się Grób Chrystusa. Inne cechy tego stylu to: potężne grube mury, małe okna, półkoliste łuki i okrągłe sklepienia. Wewnątrz budowli panował półmrok, gdyż przez małe, wąskie okna wpadało niewiele światła.

Konstrukcje wznoszone w stylu romańskim sprawiają wrażenie, jakby były złożone z kilku masywnych brył geometrycznych. Taki kształt wynikał z przyjętych rozwiązań architektonicznych i poziomu wiedzy budowniczych, którzy nie umieli sobie poradzić z olbrzymim ciężarem budynku, a przede wszystkim z dachem. Dlatego kościoły miały masywne mury, zdolne utrzymać jego ciężar. To pozwoliło budowlom sakralnym spełniać także funkcje obronne.

Od XII wieku we Francji, a potem w całej Europie, rozpowszechnił się styl gotycki. W gotyckich budowlach sklepienia z krzyżującymi się żebrami dźwigają dach. Zastosowanie takich sklepień pozwoliło rozłożyć ciężar dachu na liczne kolumny, podtrzymujące sklepienie od wewnątrz, oraz na zewnętrzne przypory. W odciążonych w ten sposób ścianach

Styl gotycki

można było umieszczać duże okna. Powstałe budowle były wysokie, strzeliste i wysmukłe. Do ich jasnych i świetlistych wnętrz wpadało dużo światła przez okna z witrażami, często w kształcie rozet. Piękno gotyckiego wnętrza miało przybliżać wiernych do Królestwa Niebieskiego. Rzeźby, witraże i malarstwo naścienne nawiązywały do historii z Biblii i nauki Kościoła. W stylu gotyckim wznoszono zamki, ratusze, kamienice, a nawet mury obronne. Jednak najbardziej reprezentacyjnymi budowlami były katedry. Z czasem umiejętności i wiedza architektów pozwalały na wznoszenie katedr o wysokości sięgającej nawet kilkadziesiąt metrów. Najpiękniejsze przykłady gotyku to francuskie katedry – m.in. w Paryżu, Chartres (czyt. szatr) i Reims (czyt. rems).

5 Gotycka katedra w Reims (Francja) wybudowana w XIII wieku

TO JEST WAŻNE

- W epoce średniowiecza kultura europejska była wielowątkowa jako mieszanka wierzeń i obyczajów antycznych, arabskich, chrześcijańskich z pogańskimi ludów germańskich czy słowiańskich.
- Od początku średniowiecza kierunki w kulturze, sztuce i nauce wyznaczało chrześcijaństwo.
- Za Karola Wielkiego stworzono w Europie zachodniej pierwszy system szkolnictwa. Później szkoły powstawały przy klasztorach. W XII wieku powstawały pierwsze uniwersytety.
- Społeczeństwo średniowieczne było podzielone na stany: duchowny, rycerski, mieszczański i kmięcy.
- W architekturze średniowiecza obowiązywały dwa główne style: romański i gotycki.

SPRAWDŹ SIĘ (odpowiedz ustnie lub przepis� polecenie do zeszytu i tam je wykonaj)

1. Wyjaśnij, na czym polegał uniwersalny charakter kultury średniowiecznej.
2. Oceń rolę Kościoła w kształtowaniu się i rozwoju kultury średniowiecznej.
3. Porównaj kulturę rycerską i miejską. Wyjaśnij przyczyny różnic między nimi.
4. Wyszukaj zabytki architektury w swoim regionie i na ich przykładzie podaj cechy charakterystyczne stylu romańskiego i gotyckiego.

Sredniowieczna gospodarka

► *Przypomnij, jakie działania podjął Karol Wielki dla wzmocnienia gospodarki swojego imperium.*

■ UPADEK GOSPODARKI

Po upadku cesarstwa rzymskiego nastąpił regres gospodarki europejskiej. Zerwane zostały więzi handlowe łączące poszczególne części imperium. Nastąpił upadek miast i wraz z nim upadek handlu i rzemiosła. W tym okresie wielkie posiadłości zaprzestały produkcji na sprzedaż, a wytwarzały żywność i inne wyroby jedynie na własny użytek. Zmiany nastąpiły wraz z powstaniem państwa karolińskiego. Stworzenie mocnej waluty miało zbawienny wpływ na szybki rozwój handlu.

■ ZMIANY NA WSI W XI-XIII WIEKU

Rolnictwo było w średniowieczu najważniejszą dziedziną gospodarki. Dlatego postęp w tej dziedzinie stał się motorem rozwoju rzemiosła i handlu. W X i XI wieku ulepszano system uprawy roli; rozpowszechniło się użycie żelaznych bron, kos i ciężkiego pługa, co umożliwiało głębszą orkę, a tym samym lepsze wykorzystanie gleby. Aby plony były jeszcze lepsze zastosowano nowy sposób uprawy ziemi, zwany dwupolówką (jedna część pola jest uprawiana, a druga „odpoczywa” i po roku następuje zmiana). W XII wieku upowszechniła się **trójpółówka** (pole dzielono na trzy części: na jednej uprawiano zboże jare, czyli zasiewy wiosenne, na drugiej ozime, czyli zasiewy jesienne, a trzecia część leżała ugorem). Na wsiach coraz częściej można było zobaczyć młyny wodne i wiatraki, co znacznie ułatwiło chłopom pracę.

Znacząca poprawa wydajności pracy rolniczej spowodowała, że chłopci nie tylko zaspakajali własne potrzeby, ale mogli sprzedać nadwyżki produktów rolnych w mieście i zaopatrzyć się tam w produkty rzemieślnicze, co przyczyniło się do rozwoju handlu i rzemiosła, a tym samym miast.

1 Prace chłopów przedstawione na średniowiecznej miniaturze

■ ROZWÓJ OSADNICTWA

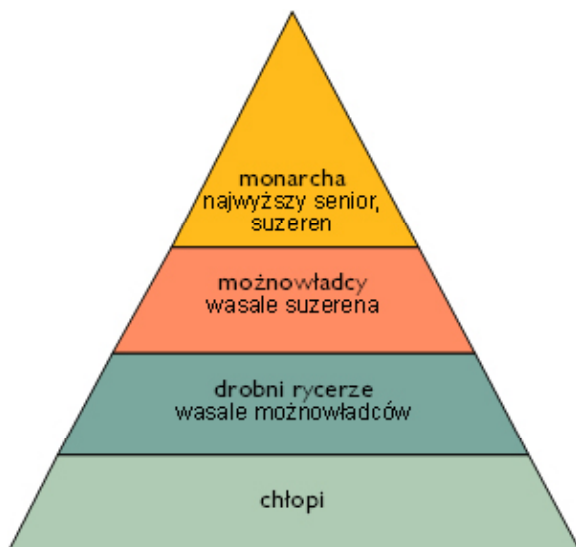
W okresie od XI do XIV wieku nastąpił znaczny wzrost liczby ludności w zachodniej części Europy. Wielu chłopów zaczęło opuszczać przeludnione rejony i zasiedlać nieużytki. Przychylnie patrzyli na to właściciele ziem, gdyż proces ten powodował wzrost ich dochodów. Osadnicy cieszyli się wieloma przywilejami, m.in. na wiele lat byli zwalniani od płacenia podatków.

■ STOSUNKI FEUDALNE

Feudalizm to termin pochodzący od łacińskiego *feudum* (prawo do rzeczy cudzej), oznaczający ustrój społeczny, polityczny i gospodarczy oparty na stosunkach zależności między panem a jego podwładnymi. Stosunki feudalne funkcjonowały już w państwie Franków. Ziemia należała do władcy i ten mógł nadawać dobra ziemskie w użytkowanie tym rycerzom, których chciał nagrodzić lub wyróżnić. Zamek pana stawał się ośrodkiem władzy. Tu skupiała się władza wojskowa, tu odbywały się sądy nad poddanym, tu zarządzano gospodarką dóbr ziemskich.

W średniowieczu ukształtowały się **stosunki lenne**. Polegały one na wyodrębnieniu się **seniorów** i **wasali**. Podopieczny czyli wasal, zobowiązywał się do pełnienia służby u silniejszego rycerza – seniora. Senior był opiekunem dóbr ziemskich i zwierzchnikiem w czasie wojny. Dobra ziemskie wasala stawały się lennem i były obciążone świadczeniami na rzecz seniora. Wasal zwany też **lennikiem** musiał pełnić służbę rycerską, czyli stawiać się zbrojnie na wezwanie seniora. Senior zwany panem lennym zapewniał wasalowi opiekę i w razie potrzeby wsparcie materialne.

Nadanie **lenna** miało charakter uroczystej ceremonii. Klęczący wasal wkładał swe dłonie w dłonie seniora, ten zaś podnosił go z klęczek i całował. Następnie wasal składał przysięgę wierności, po czym otrzymywał od seniora przedmiot symbolizujący lenno. Mogły to być miecz,

2 Drabina zależności lennej średniowiecznego społeczeństwa

3 Wasal składający hołd lenny swojemu panu (średniowieczny fresk)

włócznia lub pierścień. Uroczystość ta była nazywana **holdem lennym**. Każdy wasal mógł również mieć swych własnych wasali. Najwyższym seniorem był suzeren – monarcha.

■ RZEMIOSŁO

We wczesnym średniowieczu chłopci byli prawie samowystarczalni, a prymitywne metody uprawy nie wymagały skomplikowanych narzędzi. Rzemieślnicy istnieli tylko w wąskich grupach zawodów (np. kowale), gdyż większość prac i produktów wykonywali sami chłopci. Równoległe z rozwojem rolnictwa rosło zapotrzebowanie na „nowe technologie”. Udoskonalano metody produkcji narzędzi rolniczych, wydobywania rud metali i ich obróbki. Nauczono się także obrabiać skóry, drewno i kamień.

Część chłopów porzucała pracę na roli i udawała się do miasta, aby poświęcić się rzemiosłu. Produkcja rzemieślnicza była zorganizowana w **cechach**, czyli stowarzyszeniach rzemieślników zajmujących się tą samą gałęzią produkcji lub usług. Przynależność do cechu była obowiązkowa. Na czele cechu stała starszyzna cechowa, która wydawała statuty regulujące wykonywanie rzemiosła i życie wewnętrzne cechów. Do zadań cechów należało m.in.: określanie sposobu nabywania surowca oraz jakości towarów i zasad ich sprzedaży, rozstrzyganie konfliktów między rzemieślnikami, opieka nad wyznaczonymi miejscami kultu religijnego, w razie napaści obrona wyznaczonych obiektów w mieście, organizowanie imprez i świąt cechowych.

■ HANDEL

W okresie wczesnego średniowiecza podupadłe miasta antyczne niczym nie różniły się od osad wiejskich. Wzrost zapotrzebowania na produkty rzemieślnicze i potrzeba sprzedaży nadwyżek produktów rolniczych spowodowały, że osady te stały się ponownie ośrodkami handlu i rzemiosła. Obok odradzających się miast powstawały nowe, szczególnie te, które miały rozwinięty handel lokalny lub międzynarodowy.

Powstanie miast i wywołany przez to podział pracy między miasto i wieś przyczyniły się do wzrostu znaczenia pieniądza i rozwoju **gospodarki towarowo-pieniężnej**. Zjawisko to nabrało tempa, gdy daniny płacone przez

4 Rzemieślnicy na miniaturach z „Kodeksu” Balczara Bohema, rękopisu z 1505 r. zawierającego statuty cechowe miasta Krakowa. U góry: bednarze, poniżej: ludwisarze

chłopów do tej pory w naturze były zastępowane czynszami pieniężnymi.

Miasta stały się rynkiem zbytu dla dworu i gospodarstw chłopskich. Tam też przybywali ze swoim towarem wędrowni kupcy. Od XI wieku ukształtował się zwyczaj organizowania spotkań handlowych, zwanych targami, w określone dni tygodnia (dni targowe). Handlowano tam przede wszystkim płodami rolnymi i produktami rzemieślniczymi oraz tym, co przywieźli ze sobą przejeżdżający właśnie przez miasto kupcy (np. przyprawami, ozdobami, tkaninami z dalekich krajów). W większych miastach cyklicznie organizowano wielkie targi – jarmarki, na które specjalnie przyjeżdżali kupcy nawet z odległych miast.

Rozwój handlu spowodował organizowanie się kupców w związki i stowarzyszenia mające chronić ich kupieckie prawa. Zrzeszenia kupieckie o charakterze handlowym, obronnym, religijnym i towarzyskim – **gildie** – były nawet starsze od cechów. Obok cechów (rzemieślnicy) i gildii (kupcy) w miastach funkcjonował jeszcze trzeci typ stowarzyszeń – tzw. **bractwa**, które miały charakter przede wszystkim religijny i zajmowały się działalnością charytatywną.

Czy wiesz, że...

W średniowieczu kupcy nie cieszyli się dużym uznaniem. Uważano ich za oszustów, którzy przy byle okazji chcą sprzedać klientom mało wartościowy towar. Kupcy nie cieszyli się przychylnością Kościoła. Za profesję godne chrześcijanina uchodziły zawody rolnika i rzemieślnika.

TO JEST WAŻNE

- Po upadku cesarstwa rzymskiego nastąpił regres gospodarki europejskiej.
- Rolnictwo stało się, wobec upadku miast, handlu i rzemiosła, najważniejszą dziedziną gospodarki średniowiecznej.
- W średniowieczu panował system feudalny. Ukształtowały się stosunki lenne.
- W miastach produkcja rzemieślnicza była zorganizowana w cechach.
- Odradzanie się i powstawanie nowych miast przyczyniło się do rozwoju gospodarki towarowo-pieniężnej.
- Następował rozkwit handlu. Kupcy zrzeszali się w związki i stowarzyszenia, takie jak gildie, czy bractwa.

SPRAWDŹ SIĘ (odpowiedz ustnie lub przepis� polecenie do zeszytu i tam je wykonaj)

1. Wymień wynalazki i zmiany w uprawie roli, które pozytywnie wpłynęły na przemiany w rolnictwie średniowiecznym.
2. Przedstaw w formie schematu stosunki feudalne w średniowieczu. Koniecznie użyj pojęć: „senior”, „wasal”, „hołd lenny”, „lenno”.
3. Wyjaśnij, jaką rolę w gospodarce średniowiecznej pełniły miasta.
4. Opisz, czym zajmowały się cechy.